

В. М. Клапчук –

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

Лісове господарство та переробка лісових ресурсів у Галичині до початку Другої світової війни

Роботу виконано на кафедрі готельно-ресторанної та курортної справи ПНУ ім. В. Стефаника

Стаття ґрунтується на докладних дослідженнях автора, викладених в його книзі «Лісове та мисливське господарство Галичини» (2011 р.). Описано розподіл, видовий склад і стан лісів Галичини до початку Другої світової війни. Проаналізовано правові основи ведення лісового господарства в часи Австро-Угорщини та Польщі. Викладено результати аналітичних досліджень із різних аспектів системи лісокористування, охорони лісів, технології лісозаготівлі і сплаву деревини, особливості тартачного виробництва та деревного ремесла.

Ключові слова: Галичина, ліс, лісове господарство, лісовий відділ.

Клапчук В. М. Лесное хозяйство и переработка лесных ресурсов в Галичине к началу Второй мировой войны. Стаття основана на детальних дослідженнях автора, опублікованих в його книзі «Лесное и охотничье хозяйство Галичины» (2011 г.). Таким образом, в статье подытожены аналитические исследования автора на базе численных историографических источниках. Публикация характеризует распределение, видовой состав и состояние лесов Галичины к началу Второй мировой войны. Проанализированы правовые основы ведения лесного хозяйства во времена Австро-Венгрии и Польши. Изложены результаты аналитических исследований с разнообразных аспектов системы лесопользования, охраны лесов, технологий лесозаготовок и сплава древесины, особенности лесопильного производства и древесного ремесла.

Ключевые слова: Галичина, лес, лесное хозяйство, лесной отдел.

Klapchuk V. M. Forestry and Treatment of Forest Resources in Galychyna Before the Second World War.

The article is based on detailed studies of the author, laid him in the book «Forestry and hunting management in Galychyna» (Ivano-Frankivsk, 2011). Therefore, this article summarizes the author analyzes based on numerical and historiographical source basis. The publication describes the limits of distribution, species composition and forest health Galicia to begin the World War II. Analyzed the legal framework of forest management in times of Austria-Hungary and the Republic of Poland. The results of analytical studies on various aspects of the system of forest management, forest protection, technology development logging and rafting, the main types of forest, especially tartachnoho production of wood and crafts are given.

Key words: Galychyna, forest, forestry, forest department.

Постановка наукової проблеми та її значення. Багато дослідників, політиків та світська інтелігенція вважали Галичину одним із найзнедоленіших закутків української землі. Окремі дослідники намагалися довести, що основною причиною бідності й відсталості є місцеве населення. Інші причинами вважали багатівіковий соціальний гніт, національне поневолення та заходи збереження економічної відсталості регіону. Перекручення і тенденційні тлумачення у висвітленні поліетнічної історії, побуту та традиційного господарства галичан мали місце в працях багатьох дослідників австрійського та польського походження XIX–XX ст., переважної більшості вчених радянської доби. У спотвореному світлі представлялися не тільки етнокультурні, а й соціально-економічні процеси на західних окраїнах України. Незважаючи на наявність значної кількості наукової літератури, присвяченої Галичині, не можна сказати, що ця частина України достатньо досліджена з погляду господарського використання. Детальне вивчення історіографії соціально-економічних особливостей господарського комплексу Галичини виявило чимало прогалин. Стосується це вивчення структури лісового комплексу, народних промислів і ремесел, що спеціалізувалися на переробці лісосировинних ресурсів тощо.

Мета статті – комплексний аналіз ведення лісового господарства та супутніх субгалузей господарювання впродовж XIX – першої третини XX ст. у Галичині.

Об'єкт дослідження – лісогосподарський комплекс Галичини XIX – першої третини XX ст.; **предмет** – вивчення системи господарювання, встановлення закономірностей й особливостей функціонування провідних субгалузей лісового господарства. Хронологічні межі студій охоплюють XIX – першу третину XX ст.

Історіографія та джерельна база. У результаті проведених досліджень ми зібрали значний фактичний матеріал, що дало можливість істотно доповнити і уточнити дані з досліджуваного питання. Викладені матеріали ґрунтуються на багатовидовій джерельній базі, поглиблюють пізнання минулого Галичини, у них враховано думки та здобутки попередників. Основну фактологічну базу дослідження становлять неопубліковані та опубліковані джерела XIX – початку XXI ст. [1].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Промислового значення ліси Галичини набули у XIX – першій третині XX ст. На початку XIX ст. майно окремих магнатів перейшло до державних латифундій і підпорядковувалось Об'єднаній адміністрації державних лісів і солеварень, якій у 1819–1828 рр. підлягали окружні інтендантури солеварень і шість повітових інспекторатів лісів у Львові, Лежайську, Сяніку, Дрогобичі, Надвірній та Чернівцях. 1828 р. Галицька крайова управа Об'єднаної адміністрації державних лісів і солеварень мала у підпорядкуванні камеральні уряди та регіональні інспекторати лісів у Дрогобичі, Надвірній, Львові, Сяніку та Чернівцях. Із 1848 р. усі ліси Галичини підпорядковувалися Державній крайовій управі лісів у Львові, до складу якої входило 18 повітових камеральних зарядів. У 1850–1860 рр. ліси перейшли у розпорядження Міністерства фінансів та їх регіональних управлінь, яким підлягали камеральні господарства й лісничі повіти.

Характерною рисою лісового господарства на початку XIX ст. було масове вирубування лісів. Відсутність шляхів сполучення і будь-якої технології лісоексплуатації призводило до нераціонального використання лісосировинних ресурсів. Лісостани вирубували великими площами, вибирали лише ділову деревину; тонкомір і дрова залишалися на лісосіках. Внаслідок захламленості лісосіки тривалий час не заліснювалися. Транспортування деревини провадилося сплавом ріками, внаслідок чого до місця призначення потрапляло лише 30–35 % сплавної деревини.

Єдиного підходу до встановлення лісових площ Галичини впродовж XIX ст. не було, викликано це насамперед нечіткістю кордонів Галичини з іншими регіонами Австрії, відтак Австро-Угорщини, суперечностями у трактуванні термінів «площа лісів» і «лісова площа» тощо. Чітко простежувалася динаміка зменшення лісових угідь: у 1810–1825 рр. лісові площі скоротилися на 250 тис. га, до середини століття – на 107 тис. га та у 1859–1900 рр. – на 92 тис. га. Таким чином, у XIX ст. площі лісів скоротилися у 2,5 рази. Причини такого стану достеменно невідомі, однак, на нашу думку, найголовнішою проблемою був продаж лісових земель (узаконений 1811 р.), вирубування лісів для потреб сільського господарства й будівництва, нераціональне використання лісових ресурсів і т. ін.

1822 р. загальна продукція лісів Галичини виносила 8,5 млн м³ деревини, в т. ч. 3,8 млн м³ твердолистяних порід. Найбільша вирубка деревини була в округах Стрий, Золочів і Самбір (щорічно по 700 тис. м³). Деревина використовувалася для опалення будинків (1825 р. – 633,7 тис. будівель), на 16 солеварнях, 271 копальні заліза, 22 домнах, 72 ковальських пресах, декількох десятках скляних гут, поташнях, скипидарнях, вуглярнях.

1829 р. Галичину поділено на 18 лісових округів. Найвища лісистість зафіксована у Стрийському, Станиславівському й Коломийському округах, а загальна (29,3 %) перевищувала показники більшості країн Європи. 12 % земель належало до нежитків, боліт, скель, кам'яних розсипів тощо.

1850–1870-ті рр. характеризувалися посиленням експортом деревини дуба, внаслідок чого високопродуктивні діброви змінилися малоцінними осичняками. Суцільні вирубки на значних площах ялинових лісів без урахування напрямку небезпечних вітрів часто призводили до виникнення катастрофічних вітровалів і масового розмноження шкідників.

1877 р. у Галичині обліковано 1 974 759 га лісів (лісистість – 25,3 %), в т. ч. 62 % – у горах. Найбільше площ гмінних лісів обліковано у гірських повітах Краківського та Станиславівського воєводств.

Наприкінці XVIII ст. розпочалася приватизація державних лісів. У 1787 р. перші 34 тис. га державних лісів обміняли на приватні солеварні. Окрім того, проведено розпродаж державних лісів у чотири етапи: 1) 1798–1812 рр. – 40 тис. га; 2) 1818–1848 рр. – 275 тис. га; 3) 1855–1863 рр. – 7,1 тис. га; 4) 1865–1870 рр. – 55,8 тис. га. Таким чином, впродовж 1800–1870 рр. держава продала у приватну власність близько 380 тис. га лісів.

Приватні ліси зосереджувалися у всіх повітах, хоча простежувалася певна тенденція: найбільші площі були в Надвірнянському, Долинському та Стрийському повітах. 11,3 % лісів належали державі та знаходилися у 1/5 частині повітів, насамперед Станиславівського воєводства. Не було державних лісів на Тернопільщині. Абсолютну першість за площами лісів цієї форми власності мали повіти Станиславівського воєводства: Долина, Косів, Калуш та Надвірна, які володіли 72 % усіх державних лісів Галичини. Загалом у межах Галичини було лише шість повітів, кожен із яких мав понад 3 % лісів краю Долинський (7,4 %), Надвірнянський (5,7 %), Косівський (3,9 %), Ліський (3,6 %), Стрийський (3,5 %) і Бродівський (3,0 %). Середня лісистість Галичини складала 25,3 %. Максимального значення вона досягала у таких повітах, як Долина (58,9 %), Надвірна (57,8), Жовква (45,7 %); мінімального – Городенка (5,5 %), Збараж (5,7 %), Тернопіль (5,7 %). Мінімальну забезпеченість лісовими ресурсами на одного мешканця мало населення таких повітів, як Краків (0,04 га/особу), Снятин (0,061 га/особу), Городенка (0,068 га/особу); максимальну – Косів (1,208 га/особу), Надвірна (2,061 га/особу), Долина (2,07 га/особу).

У середині 1880-х рр. у Галичині обліковано 2 021 828 га лісів (лісистість – 25,76 %), що було найвищим показником в Австро-Угорщині. Найбільші площі лісів були у повітах Долина (151 212 га), Надвірна (110 541 га), Косів (91 966 га); найменші – у повітах Снятин (3464 га), Краків (4169 га), Городенка (4714 га). 2/3 лісів були шпильковими, 1/3 – листяними. Найбільше шпилькових лісів зосереджувалося у повітах Долина, Надвірна, Косів; листяних – у повітах Ліско, Золочів, Стрий. Майже 80 % лісів були високоповнотними. Розладнані лісові угіддя були притаманними сільськогосподарським повітам Тернопільського воєводства.

Ліси Галичини вирізнялися значними річними приростами деревини (3,6 м³/га). Найбільші показники мали повіти, де переважали листяні породи: Коломия (5,4 м³/га), Чортків (5 м³/га), Бучач (4,5 м³/га). У повітах із перевагою хвойних порід найвищі показники були у лісових угіддях таких повітів, як Самбір (5 м³/га), Надвірна (4,3 м³/га), Дрогобич (4 м³/га). Загальний річний приріст деревини Галичини становив 7,27 млн м³. Найбільші показники були притаманні для повітів, що мали найбільшу лісистість: Надвірна (475,3 тис. м³), Долина (453,6 тис. м³), Косів (321,9 тис. м³). Балансова вартість лісів Галичини складала понад 44 млн золотих, що перевищувало показники Тіроля (36 млн) і майже рівнялося Моравії (49 млн). Ліси 38 повітів відносилися до I класу товарності, 20 – до II та 16 – до III класу. Загалом Галичину було зараховано до I класу товарності лісів. У лісах 23 повітів переважав пиловник та ділова деревина, особливо у повітах Мисленіце (75 %), Пільзно, Рудки та Тарнів (в усіх – по 70 %).

Галичина володіла найбільшою часткою лісів Австро-Угорщини (20,7 %); їх площа була удвічі більшою, ніж у Великій Британії, утрічі, – ніж у Швейцарії, становила половину лісів Італії та чверть лісів Франції. Лісистість окремих повітів Галичини варіювала в межах 5,7–59,4 %, а за географічними регіонами – від 11,3 (Поділля й Покуття) до 45,1 % (Східні Карпати), тому саме у гірських повітах була найвищою забезпеченість населення лісовими угіддями. У середині 1880-х рр. з 2,021 млн га лісів Галичини 1,096 млн га були шпильковими, решта – мішаними; 1,58 млн га – високоповнотними. Шпилькові ліси переважали в горах, листяні – на рівнинах, особливо на Поділлі й Опіллі. Основними породами були ялина (443 тис. га), бук (420 тис. га), ялиця (333 тис. га), сосна (320 тис. га) і дуб (120 тис. га). Площі лісів змінювалися внаслідок дисбалансу між вирубками і посадкою. За 1877–1885 рр. вирубано понад 22 тис. га лісів, штучно заліснено близько 10 тис. га; 1851–1884 рр. площа лісів скоротилася на 2,36 %.

1868 р. відбулася зміна державної політики у лісовому господарстві і намітився крен на збільшення площ лісів державної форми власності, де панувало раціональне використання лісових ресурсів. Контроль за дотриманням лісового законодавства здійснювали дев'ять інспекторатів охорони лісів. До категорії «громадські ліси» належали ті ділянки, що не перебували у власності держави і дохід від яких був призначений для забезпечення потреб територіальних громад: I категорія – ліси органів місцевого самоврядування й їх громадських закладів (202 тис. га, або 9,55 % всіх лісів краю), з яких: гмінні – 102 тис. га, спілчанські – 40 тис. га, індивідуальна власність – 60 тис. га; II категорія – церковні ліси (релігійних громад) (71 тис. га); III категорія – ліси фондаций, що підтримували освітянські й гуманітарні програми (55 тис. га).

У 1880-х рр. у Галичині на 40 % державних лісів систематично проводилося лісовпорядкування. У 1890-х рр. до державних лісів віднесено масиви у верхів'ях гірських рік. На початку XX ст.

Галичина була поділена на вісім лісових зон: 1) долини Вісли і Сану (сосна); 2) долини Бугу і Стиру (сосна); 3) Подільсько-Покутська височина (дуб); 4) Опілля (бук); 5) Західні Карпати (ялища, бук, ялина); 6) Східні Карпати (ялина, сосна гірська); 7) Татри (ялина, сосна гірська); 8) Передкарпаття (різнородні насадження).

1900 р. у Галичині було 2013 тис. га лісів (лісистість 25 %), в т. ч.: 934 тис. га шпилькових, 583 тис. га листяних та 497 тис. га мішаних. На одного галичанина припадало 0,26 га лісових земель. Ялина складала 17,1 % площ лісів, сосна – 15,5 %; бук – 8,5 %; дуб – 3,8 %. Якщо у XIX ст. повністю знищено 200 тис. га лісів, то в 1870–1900 рр. – 93,2 тис. га або 3,1 тис. га щорічно.

На початку XX ст. ліси Галичини р. Лімницею розділено на західний і східний відділи Львівської дирекції державних лісів і майна. Державні ліси становили 35 % всіх державних лісів Польщі (1895–1904 рр. – 44 %). Під рубку щорічно припадало 1,04 млн м³ деревини. Чистий дохід з галицьких лісів становив 50 % всіх прибутків від державних лісів Австро-Угорщини. Лісові масиви Львівської Дирекції лісів поділялися на шість інспекторатів і 50 лісових зарядів, площею 6 тис. га кожен. Вартість галицьких лісів становила 73 млн корон – 1/2 вартості державних лісів монархії.

Лісове господарство Галичини ще з 1872 р. контролював інститут лісових інспекторів, а з 1884 р. – крайовий інспекторат лісів з чотирьох інспекційних урядовців. До 1894 р. було вже вісім округів по 200 тис. га кожен, які охоплювали 4–15 повітів. 1906 р. створено ще два інспекторати та шість урядових лісничих повітів, які контролювали гмінні ліси, де відбувався несанкціонований поділ лісів (1900 р. 494 власників володіли 913 тис. га лісів).

За лісовпорядкуванням 1900 р. половину лісових площ займали високоповнотні ліси, внаслідок чого середній щорічний приріст деревини становив 3,9 м³/га. У високоповнотних лісах загальний щорічний приріст складав 6,35 млн м³, в т. ч. 56 % ділової деревини. У низькоповнотних лісах щорічний приріст становив 3,1 м³/га, або 1,2 млн м³ (74 % – дрова). Загалом ліси Галичини мали 61 % ділової деревини. Деревина була найважливішим предметом експорту краю. Із загальної продукції (близько 7,46 млн м³) понад 5 млн м³ деревини залишалось для потреб місцевого населення та перероблялося на місці, решта експортувалася. У 1891–1900 рр. щорічний експорт ділової деревини залізницями становив 1,4 млн м³ на суму 46 млн корон (1/2 експорту деревини Австро-Угорщини). Крім цього, з Галичини до інших країв монархії щорічно вивозили близько 200 тис. м³ дров і таку ж кількість пиломатеріалів. До Німеччини 1891 р. вивезено 400 тис. м³, а на межі століть – 1,5 млн м³ деревини; зріс експорт до копалень Кавказу (1903 р. – 130 тис. м³).

1900 р. площа лісів Галичини становила понад 2,021 млн га. Найбільші площі лісів та лісистість були у таких повітах, як Долина (151 210 га, 60,2 %), Надвірна (110 610 га, 56,9 %) та Косів (91 979 га, 47,6 %). Найбільша лісистість була у Станиславівському воєводстві (34 %), найменша – у Тернопільському (17 %). Більшість лісів мала різний породний склад, однак переважали хвойні породи, зокрема молодняки і середньовікові насадження. Стигли й перестійні ліси займали 38 % площ. Така вікова структура насаджень стала результатом відмінної лісівничої діяльності у лісах краю.

Значні збитки лісовому господарству краю нанесла Перша світова війна. Процес винищення лісів розпочався у 1915 р., коли у передгірних районах вирубано та розладнано близько 10 % лісових насаджень: на піднімецьких територіях суцільно вирубано 16 тис. га лісів, з яких вивезено понад 10 млн м³ деревини. У результаті площа лісів Галичини зменшилася до 20 %, що було притаманним для більшості країн, охоплених війною.

Стан лісового господарства післявоєнної Галичини зумовив проведення різноманітних заходів, спрямованих на раціональне лісокористування. 1921 р. на теренах краю власники, що мали у своєму розпорядженні менше 2 га лісів, володіли 9086 га лісів, по 2–5 га – 43 818 га, по 5–10 га – 45 976 га, по 10–20 га – 24 370 га, по 20–50 га – 16 126 га та понад 50 га – 139 376 га. 3,9 % лісів краю належали релігійним громадам, 2,3 % – громадам, 50,8 % перебували у власності великих землевласників і лише 14,66 % були державними. Загалом було 2 013 550 га лісів, на кожного галичанина припадало 0,28 га лісових площ.

До 1923 р. загальна площа лісів скоротилася на 27,3 тис. га. Найбільші площі державних лісів були у Станиславівському воєводстві (78,5 % державних та 12 % усіх лісів Галичини). Державні ліси знаходилися під орудою Львівської дирекції державних лісів, контроль за станом яких здійснювали 44 надлісництва і 136 лісництв. Найвища лісистість і надалі була у Долинському (60 %), Надвірнянському (57 %) та Косівському (48 %) повітах. Лісистість Галичини (24,5 %) рівнялася середньо-

європейським показникам і перевершувала Польщу (23,1 %) та Францію (18,2 %). Щорічний приріст деревини у більшості країн Європи був вищим, ніж у Галичині: Угорщина – 3,6 м³/га; Німеччина – 3,5 м³/га; Австрія – 3 м³/га. Забезпеченість лісами на одного мешканця у Галичині (0,74 м³), навпаки, була значно більшою: Угорщина – 0,47 м³; Австрія – 0,37 м³; Польща – 0,35 м³; Франція – 0,24 м³; Німеччина – 0,23 м³.

У державних лісах 43,8 % складала ялина, 25,4 % – ялиця, 17,8 % – бук, понад 4 % – дуб і сосна. Загалом 73,5 % лісів були шпильковими, решта – листяними. Під рубку відводилося 54 % ялини, 16 % ялиці та 28 % бука, що майже не порушувало структури деревостанів. Площа лісів щороку скорочувалася в результаті заміни основних лісоутворювальних порід і вирубок (1921–1925 рр. – 43,7 тис. га; 13,1 млн м³ деревини). На вирубці державних лісів працювали понад 6 тис. робітників, які щорічно заготовляли близько 1,5 млн м³ деревини, 72 % якої експортовано. У середині 1920-х рр. щорічно вирубувалося понад 6,4 млн м³ деревини, яка експортувалася (4,6 млн м³ на суму 250 млн злотих) переважно до Англії та Німеччини (по 40 %). Значну кількість деревини у міжвоєнний період переробляли на місцевих лісопереробних підприємствах (33,8 тис. працівників, або 13,9 % всіх зайнятих у промисловості).

Наприкінці 1920-х рр. у структурі лісів переважали ялина (50 %), ялиця та дуб. Часто виникали осередки шкідників (1922 р. на 29, 9 тис. га розповсюдилися короїди) і пожежі (щорічно до 200 га), фіксувалися випадки самовільного порубу деревини (щорічно до 4 тис. м³). За даними Львівської дирекції лісів на підконтрольній їй території 1919–1928 рр. було вирубано близько 11 млн м³ деревини. Проте слід зазначити, що польська влада проводила досить налагоджену лісовідновлювальну діяльність: практично всі проведені в цей час суцільні вирубки були залісненими.

Наприкінці 1930-х рр. у Краківському воєводстві було 363 тис. га лісів, з яких 32 тис. га державних; лісистість становила 20,9 %. Львівське воєводство мало 23,3 % лісів; загальна площа – 660,5 тис. га (27,5 – державні). Площа лісів у Станіславівському воєводстві становила 572,7 тис. га (найбільша лісистість у Галичині – 33,9 %), з яких 260,1 тис. га належали державі. Найменша площа лісів (240 тис. га; лісистість 14,5 %), які перебували у приватній власності, зафіксована на Тернопільщині. Скорочення площ лісів відбувалося за рахунок переведення лісових земель до категорії нелісових та роздрібнення, внаслідок чого 82,6 % лісів перебувало у приватній власності.

1939 р. у Галичині функціонувало дев'ять Дирекцій державних лісів, що включали 427 надлісництв. У Долинському повіті лісистість становила 61 %, у Надвірнянському – 52 % та у Косівському – 40 %. У передгірних повітах вона була значно нижчою. Для порівняння: лісистість Польщі становила 22 %, Швейцарії – 23 %, Румунії – 24 %, Німеччини – 27 %, Югославії – 30 %, Чехословаччини – 33 % та Австрії – 38 %. Чистий балансовий прибуток від лісів Галичини зріс учетверо, платежі до бюджету – ушестеро; інвестиції у лісове господарство – у 1,5 раза, лісовідновлення – удвічі. У балансі зовнішньоторговельних доходів експорт деревини займав 1–2 місця.

Як вже зазначалося, Галицька дирекція лісів і державних маєтків діяла з 23 березня 1873 р. у Болехові, з 21 липня 1881 р. – у Львові. 1873 р. до її складу входило 48 працівників, до 1879 р. кількість службовців зросла до 77; у 50 зарядах лісів працював 381 працівник; припинили існування заряди у Кадобні, Кальному і Стебнику. На один заряд лісів у середньому припадало вісім штатних посад (лісничий, помічник лісничого, по три наглядачі та лісники). У середині 1880-х рр. до складу дирекції входили 67 службовців; у 42 зарядах лісів працювало 375 працівників, що майже рівнялося чисельності 1879 р. За шість років було закрито ще дев'ять зарядів лісів та відновлено діяльність одного. На початку 1890-х рр. у Дирекції лісів працювало 80 службовців; у 46 зарядах лісів – 399 працівників. Із 1884 р. започатковано або відновлено діяльність лісництв у Молодятині, Тур'ї Великій і Таняві. У 1899 р. лісові заряди було поділено між двома округами (відповідно, 90 та 76 працівників). 44 зарядів державних лісів (427 працівників), три заряди фундаційних лісів і склад дров у Львові нараховували 464 працівників. У 1905 р. діяло два округи (165 працівників); 45 зарядів державних лісів (494 працівників), три заряди фундаційних лісів і склад дров у Львові (528 працівників). У 1912 р. до складу Дирекції входило 189 працівників; 47 зарядів лісів і три склади дров мали 530 працівників. У середині 1920-х рр. до штатного розкладу Львівського округу лісів входило 105 урядовців, 44 надлісничих, 158 лісничих, 564 лісників і гайових. До 1939 р. структура Дирекції лісів змінилася: керівництво здійснювалося відділами; з 44 до 54 зросла кількість надлісництв (ліквідовано надлісництва Гавловек, Дора, Нагуєвичі, Лоп'янка; утворено 14 нових).

У другій половині XIX ст. найефективнішим і новаторським способом доставки деревини до споживачів став річковий сплав, що досяг значних успіхів у Східній Галичині. У басейні Чорного Черемошу 1870–1880 рр. побудовано 12 кляуз (гідротехнічних споруд), найбільшими з яких були Шибений-1 (420 тис. м³) і Лостун (225,2 тис. м³). При злитті Чорного і Білого Черемошів збудовано лісосплавний комплекс. Інтенсивно здійснювався сплав лісу на Пруті та Пістиньці. 1879 р. на Перкалабі (басейн Білого Черемошу) споруджено один з найбільших і найкращих водозбірників Галичини – «шлюз кронпринца Рудольфа», об'ємом 180 тис. м³. Наприкінці XIX ст. на Білому Черемоші нараховувалося 10 кляуз загальним об'ємом водосховищ 900 тис. м³. Прутом та Черемошем щорічно сплавлялося до 120 тис. м³ деревини. Після Першої світової війни лісосплав здійснювався лише на Черемоші, Дністрі та Віслі, оскільки значна частина Галичини була вкрита мережею вузькоколієнок (304,2 км), що підвищували інтенсифікацію та ефективність транспортування.

У 1920–1930 рр. на Білому Черемоші збудована одна з найсучасніших гребель – «Марієн». Протяжність сплавних шляхів у басейні Черемошу складала 205 км. 1924 р. там транспортовано 206 тис., 1934 р. – 154 тис. м³ деревини.

У басейні Дністра лісосплав здійснювався на Бистрицях Солотвинській і Надвірнянській, Лімниці, Свічі, Мізунці, Стрию. Початок будівництва штучних водосховищ припав на кінець XIX ст., коли у басейні р. Опір побудовано 14 кляуз. Із кінця 1870-х рр. після будівництва потужного парового тартака у Вигоді великого лісосплавного значення набули ріки Свіча і Мізунка, у басейнах яких було споруджено шість кляуз. 1880–1890-х рр. вступив у дію потужний гідротехнічний комплекс «Сильвестра» на р. Молода; дві кляузи побудовано у басейні р. Бистриця Солотвинська. Через складні сплавні умови гідротехнічні споруди на ріках Дністер та Стрий не будували.

У 1890-х рр. рікою Сукіль до м. Болехова транспортували щорічно до 20 тис. м³ букових і ялинових колод. Упродовж 1882–1909 рр. там сплавлено майже 620 тис. м³ деревини. Окремими колодами транспортували деревину Лімницею – до с. Осмолода, Свічею і Мізункою – до с. Вигода, Бистрицею Солотвинською – до с. Гута. На притоках Бистриці Надвірнянської наприкінці XIX ст. діяло дев'ять водозбірників (у 1900 р. – 11).

Починаючи з 1905 р., внаслідок протекціоністської політики Австро-Угорщини, експорт деревини в Росію і західноєвропейські країни різко скоротився, відповідно зменшилися і масштаби сплаву лісу у басейні Дністра. До цього спричинилися й інші обставини, зокрема розростання залізничної мережі і зведення мостів, що обмежували використання рік для лісосплаву. З 1892 р. зупинили на окремих ділянках, а з 1896 р. остаточно припинили сплав на ріках Опір, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця Солотвинська та Чечва. У 1924 р. лісосплав на більшості рік Галичини майже припинився. Сплав деревини здійснювався й у басейнах Сяну, Дунайця і Вісли. Зокрема, у 1890–1922 рр. Віслою сплавлено понад 8,4 млн м³ деревини. Напередодні Першої світової війни сплав деревини у Галичині проводився на Віслі, Стирі, Дністрі та Пруті.

Галичина зі значними площами лісів займала вагоме місце серед країв монархії, які продукували деревину понад власні потреби. Впродовж тривалого часу вона займала важливе місце на центральноевропейських лісових торгах, а в останній чверті XIX ст. і на середземноморських. Внаслідок високої якості продукції і низьких цін галицька деревина становила значну конкуренцію іншим державам Європи, особливо Чехії, Німеччині й Італії. Однак, незважаючи на значні доходи від реалізації деревини та пиломатеріалів, соціально-економічний розвиток краю був низьким через марнотратне, невміле і нераціональне використання доходів від лісового бізнесу.

Як уже зазначалося, в останній чверті XIX ст. середній запас деревини становив 225 м³/га, загалом по Галичині – 454 млн м³. Щорічна вирубка становила 7,46 млн м³, в т. ч. 1,1 млн м³ – у державних лісах. Окрім переробки деревини на тартаках, її використовували у багатьох галузях господарства та у приватному секторі. 1781 р. у Галичині нараховувалося 608 столярів; 1842 р. – 49 519 ремісників; 1880 р. – 28 268 дрібних промислових підприємств. Вирубку лісів 1906 р. здійснювали 92 підприємства і підприємці; діяло 159 тартаків державної й 432 – інших форм власності. Залізничні шпали виготовляли у Львові, Дрогобичі, Коростятині, Річиці та Станиславові. На шести підприємствах переробляли дубову, на 15 – ялинову кору. 833 підприємства й підприємці виготовляли столярні вироби, 24 – паркет і паркетні заготовки; 34 – меблі; 2 – більярди; 7 – гімнастичні пристрої; 2 – лижі тощо. Крім цього, у краї працювало 65 колодійських фірм, 28 фірм з виробництва гонти, 134 бондарські фірми, 516 теслярських, 87 різьбярських і 77 кошикарських майстерень і фірм. Три під-

приємства виготовляли дерев'яний посуд, 7 – тачки, 17 – галяри і човни, 7 – сірники, 8 – деревну вовну. Чотири фабрики виготовляли целюлозу, діяло 11 паперових комбінатів, 8 фірм виготовляли картон, 5 – пергамент. Продаж дров здійснювали 645 торговельних закладів.

1937 р. видано 3529 свідоцтв на право здійснення діяльності, пов'язаної з лісозаготівлями та деревообробкою: лісозаготівля – 407, тартачне виробництво – 919, виробництво фанери та фурнітури – 1, меблярство й столярство – 1729, бондарство – 60, колодійство – 198, кошикарство – 52. На підприємствах лісової галузі працювало близько 16 тис. осіб, в т. ч. 14,9 – тартаках, з яких 25,1 % кваліфікованих і 19,5 % професійно підготовлених.

Основними підприємствами з переробки лісових ресурсів були тартаки, що приводилися в дію водою, пізніше – за допомогою механічних пристроїв. У Галичині перші пилорами введено в дію у XV ст. 1778 р. нараховувалося 259 державних тартаків, 1847 р. – 222, 1851 р. – 122 (в т. ч. один паровий), 1853 р. – 124, 1862 р. – 233, 1880 р. – 461, 1882 р. – 639 (в т. ч. 71 паровий загальною потужністю у 1725 HP), 1884 р. – 710 (в т. ч. 84 парові загальною потужністю у 2407 HP) та 1885 р. – 572 (в т. ч. 93 парові загальною потужністю у 2655 HP). 1888 р. вже діяло 110 парових тартаків потужністю понад 3 тис. HP.

У середині 1880-х рр. з 710 діючих у Галичині тартаків 84 були паровими (2407 HP), 401 – водяними (4008 HP) та 225 – водяними з млинами. На парових тартаках діяло 207 пилорам на 2116 пил і 190 циркулярок, на водяних – 110 рам на 1004 пили та 69 циркулярок. Загалом на тартаках працювало 5327 робітників, які щорічно переробляли понад 756 тис. м³ деревини на суму 3672 тис. золотих. Парові тартаки (12 % загальної кількості) переробляли понад 70 % деревини. Найбільші тартаки краю діяли у Вигоді, Стрию, Надвірній, Делятині, Микуличині та Сколе. Найбільшим власником галицьких тартаків був барон Ян Лібіг, який володів сімома паровими й двома водяними тартаками у шести повітах.

Перед вибухом Першої світової війни небаченого розмаху набрала лісозаготівля, яку здійснювали 259 державних лісових установ і приватні структури. Серед 545 підприємств-деревообробників значилося 18 жінок – власниць тартаків. Половина підприємств були великими, тобто мали значні потужності (парові двигуни силою понад 100 HP) або там працювало понад 200 осіб. За потужністю (HP) найбільшими були тартаки: Синьовидне Вижне – 600, Соколики – 500, Краків – 450, Величка – 350, Вигода, Стрий, Мокришів та Львів – по 250, а за кількістю працюючих (осіб): Демня Вижня, Стрий, Опорець (разом) – 2000, Мшана Дольна – 800, Синьовидне Вижне – 700, Соколики та Вигода – по 500. У міжвоєнних роках у Станиславівському воєводстві діяло 75 тартаків (216 пилорам; 6327 робітників), які переробили майже 1,2 млн м³ деревини. Десять найбільших тартаків Галичини щорічно переробляли понад 1 млн м³ сировини.

До лісопереробної промисловості відносилося і декілька десятків промислів, що повністю чи частково використовували деревину для випуску готової продукції. Виготовлення електричних і телефонних стовпів здійснювали чотири підприємства з двома філіями; колійові шпали виготовляли п'ять фабрик. Заготівлю і переробку кори для хімічної й фармакологічної промисловості здійснювали 14 підприємств. Виготовлялися й спортивні товари: більярдні столи (3 фірми), гімнастичні снаряди (7), лижі й саночки (5). 12 підприємств виготовляли шкільні дошки. Популярним було колодійство – 346 майстерень. Гонту продукували 49 майстерень (чверть – на Гуцульщині). Будівництвом водного транспорту для сплаву та перевезення деревини займалося вісім підприємств, насамперед у Галичі та Кракові, де містилися великі транзитні склади деревини, нафтопродуктів і солі. Токарні виробы виготовляли на 91 підприємстві, найбільше – у Львові (13) та Тернополі (9). Специфічну продукцію виготовляли у Станиславові (більярдні киї й кулі), Вісничу (шахи) та Перемишлі (дзигарники, імітація під бурштин). У краї виготовляли також дерев'яні ліски – 13 майстерень; шурупи – 1; дрiт – 3; маломірну галантерейну тару – 13; шевські кілки – 6; вовну (стружку) – 10; деревно-нафтові брикети – 2; тарну дощечку та коробки – 18 та ін. З гілок і кори 148 майстерень виготовляли кошики й плетені виробы. Промисел розвивався настільки успішно, що діяло сім кошикарських фабрик. Механізоване виробництво гонти проводилося на 18 тартаках. Найбільшими були цехи княгині Сесілії Любомирської у Строжі; Богуслава Бровського в Дрогіні Мисленицького повіту. Загалом було задіяно 19 машин і дев'ять циркулярок, за допомогою яких виготовлено 4,5 млн шт. гонти. На порядок більшу кількість гонтів виготовляло вручну місцеве населення. Загалом на виробництво гонти щорічно витрачалося близько 50 тис. м³ деревини.

Виробництво меблів і столярних виробів не займало вагомого місця у господарському комплексі, оскільки майже всі меблі завозилися з Західної Європи. Найбільшим підприємством з виготовлення столярних виробів і меблів у Галичині було підприємство братів Вшеяків у Львові. Загалом меблі виготовляли 55 підприємств. У краї нараховувалося 948 столярних майстерень, в т. ч. 52 фабрики. Теслярством займалися як індивідуальні підприємці (304 осіб), так і великі підприємства в Яслі й Кам'янці Струмиловій. Виготовлення паркету значного розмаху набуло у Судовій Вишні, Крукеничах, Кам'янці Струмиловій, в Рудах під Тарновом. Загалом у Галичині функціонувало близько 10 паркетних фабрик, які щорічно переробляли до 50 тис. м³ деревини. На початку ХХ ст. паркет виготовляли на 48 підприємствах; великі паркетні фірми діяли у Золочеві, Львові, Кракові та Судовій Вишні.

Бондарні вироби виготовляли ремісники, незважаючи на те, що потребу у таких виробках мали чисельні галузі промисловості (нафтовидобувна, солеваріння, виробництво пива, оцту, олії тощо). Часто бондарі працювали безпосередньо на підприємствах, що використовували дерев'яну тару (тартак у Тенчинку; броварні в Окосімі та Вепжу; фабрика паркету і бочок у Крешовичах). Загалом бондарські вироби продукували 294 майстерень, найпотужніші з яких діяли у Львові, Горлиці та Перемишлі.

Виготовлення сірників розпочалося лише в середині ХІХ ст. на Львівських сірникових фабриках Главачка і Фр. Фауста. Остання, де щоденно виготовлялося 2,5 млн шт сірників, діяла до середини 1870-х рр. Сірникова фабрика Ф. Дедацького, яка щорічно виробляла продукції на 50 тис. золотих, майже щороку отримувала медалі на світових та європейських виставках. Тоді ж функціонувало 18 сірникових фабрик і до десятка цехів різних форм власності, які щорічно використовували до 12 тис. м³ деревини та 220 т паперу, виготовляючи до 1 млрд сірників. Напередодні Першої світової війни сірники виготовляли дев'ять фабрик у Сколе (250 робітників), Стрию (170 робітників), Болехові, Дулібах, Дуклі та ін.

Виробництво деревного вугілля, смол і терпентину у 1870-х рр. здійснювали 29 підприємств і понад 30 вуглярень. Найбільшою вуглярня була у Пасічній Надвірнянського повіту, де щорічно виготовляли близько 3 тис. т деревного вугілля. Терпентин і смолу виготовляли у повітах Броди, Цішанів, Ярослав, Яворів, Кам'янка Струмилова, Ніско, Рава, Тарнів, Тарнобжег, Жовква. Загалом на всіх підприємствах працювало понад 400 робітників, які виготовляли щорічно 200 т терпентину, понад 10 тис. т смол і понад 20 тис. т деревного вугілля. На виготовлення цієї продукції щорічно використовувалося до 360 тис. м³ деревини. Виробництво поташу, що розпочалося у ХVІІІ ст., промисловим стало з середини ХІХ ст. У 1860-х рр. виготовлено 800 т поташу у повітах Броди (300 т), Коломия (218,4 т), Стрий (100 т), Сянок (85,2 т). Щорічно на виготовлення поташу витрачалося близько 65 тис. м³ деревини.

Виробництво целюлози – єдина галузь лісопереробки, яка досягла розквіту у Галичині впродовж короткого періоду, використовуючи при цьому значну кількість деревини. В останній чверті ХІХ ст. у краї працювало вісім целюлозних фабрик: Чанець, Заболоття, Райча, Шаре, Камешніца (два підприємства), Закопане, Ломна, які щорічно переробляли 15,7 тис. м³ деревини та продукували близько 3 тис. м³ целюлози. Деревну масу для виробництва паперу та окремі види паперу на початку ХХ ст. виготовляли потужні підприємства у Чанці, Закопаному, Черланах і Вадовіцах.

Найбільше дров з усіх галузей виробництва потребувало солеваріння. На виготовлення 1 т солі витрачалося у середньому 1,1 м³ дров. Впродовж 1868–1892 рр. солеварнями краю використано понад 2,75 млн м³ дров або 110 тис. м³/рік. Серед солеварень найбільше дров використали провідні солеварні Центрально-Східної Європи – Величка (1174 тис. м³) та Бохня (399 тис. м³). Щорічна потреба у дровах на цих підприємствах складала 47 та 16 тис. м³ відповідно. Значний випуск товарної продукції на солеварні у Величці зумовив використання там 42,6 % дров від усіх потреб солеварень Галичини.

Для діяльності гут і гамарень Галичини щорічно використовувалося до 350 тис. м³ дров. Лише гуті в Угорській Гурці та Обшарі щорічно спалювали до 55 тис. м³, використовували до 20 тис. т деревного вугілля, на виробництво якого йшло 280 тис. м³ деревної сировини.

Висновки. У цілому промисловість Галичини щорічно використовувала значну кількість ділової деревини та дров для забезпечення технологічних процесів; значні були й приватні потреби у деревині та дровах населення Галичини. Загалом зазначимо, що у Галичині заготовляли щорічно 7,46 млн м³ деревини, тобто кількість вирубаного деревини перевищувала її річний приріст (7,274 млн м³)

майже на 200 тис. м³. Розрахунки свідчать, що об'єми вирубки деревини у Галичині були значно більшими, ніж це визнавала офіційна статистика.

Все ж лісове господарство й лісокористування Галичини австрійського та польського періодів були значно ефективнішими та ощадливішими, ніж у радянську добу. Для порівняння наведемо дані по Івано-Франківській області, що за площею поступалася Станиславівському воєводству міжвоєнних років. Так, у межах Станиславівського воєводства (площа лісів – 587,5 тис. га) щороку вирубувалося 940 тис. м³ деревини; до 1980 р. площа лісів скоротилася у 1,3 раза (448 тис. га), а вирубка деревини зросла у декілька разів (1950 р. – 3,34; 1990 – 1,4 млн м³). Таким чином, у досліджуваний період вирубка лісів не становила загрози для порушення екологічної рівноваги, чого не можна сказати про радянський період експлуатації лісів.

Література

1. Клапчук В. М. Лісове та мисливське господарство Галичини : монографія / Володимир Клапчук, Олег Проців ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника ; Івано-Франків. обл. упр. лісового та мисливського госп-ва. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – 432 с.

УДК 94(477.8)“1941”

В. В. Токарський –
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової
та новітньої історії України
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Депортація «антирадянського елемента» із західних областей України: травень 1941 року

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої
історії України СНУ ім. Лесі Українки*

У статті висвітлюються питання підготовки і проведення четвертої масової депортації населення із західних областей України навесні 1941 року. Показано суспільно-політичні передумови цієї акції, спрямованої на підірив соціальної бази руху опору тоталітарній системі. Розкрито основні напрями діяльності радянських органів державної безпеки, які прагнули викоринити українське та польське підпілля в західному регіоні УРСР.

Ключові слова: депортація, нелегали, тоталітарна система, органи безпеки, західний регіон України.

Токарский В. В. Депортация «антисоветского элемента» из западных областей Украины: май 1941 года.

В статье на документальных материалах, прежде всего Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины, проанализирована последняя массовая депортация населения из западных областей УССР в начальный период Второй мировой войны. В статье также использованы оригинальные документы Российского государственного архива социально-политической истории, сборники документов и материалов по исследуемой тематике. В 1940 году сталинский режим осуществил три массовые депортации населения из западного региона УССР, а в 1941 году проведена четвертая депортация – семей нелегалов и семей осужденных к высшей мере наказания. Эта акция была направлена на подрыв социальной базы украинского и польского национального подполья, на создание атмосферы страха среди местного населения. Однако ни жестокий террор, ни запугивание населения не смогли уничтожить движение сопротивления советской власти, сталинской тоталитарной системе. Оно свидетельствовало о стремлении украинского народа к свободе и независимости, отражало его готовность к самопожертвованию во имя этой высокой цели.

Ключевые слова: депортация, нелегалы, тоталитарная система, органы безопасности, западный регион Украины.

Tokarskyi V. V. Deportation of «Anti-Soviet Element» from the Western Ukraine: May 1941. The article, which is based on documents from State Archive of Security Council of Ukraine, deals with the last mass deportation from western region of Ukraine at the beginning of World War II. Moreover, deportation from Russian State Archive of socio-political history have been used. In 1940 Stalin's regime organized three mass deportations from the western